

فهرست

پیشگفتار	۱
فصل اول: واکاوی مسئله گفت و گو	
مسئله چیست؟	۳
گفت و گوی تمدنها به مثابه یک پارادایم	۱۴
۱. بازنگری در سرشت امنیت بین الملل	۱۸
۲. تجدید نظر در گفتمان سیاسی بین المللی	۱۹
۳. بازنگری در الگوی ارتباطات یک سوپه جهانی	۲۰
پژوهش در باب گفت و گو	۲۲
پیشینه گفت و گو	۲۴
تلفی های جدید از گفت و گو و گفت و گوی تمدنها	۳۵
گفت و گو و مکاتب فلسفی و اجتماعی	۳۹
۱. مکاتبی که به طور مستقیم به گفت و گو پرداخته اند	۴۰
۲. مکاتبی که به طور غیرمستقیم به گفت و گو پرداخته اند	۴۴
۳. مکاتبی که به گفت و گو اعتنایی نکرده اند	۴۵
بنیانهای ارتباطی گفت و گو	۵۹
سطوح تحقیق	۶۱
محدودیت های تحقیق	۶۳
یادداشتها	۶۷
فصل دوم: رویکردها و مبانی جدید گفت و گو	
زمینه و آفاق نظری گفت و گو	۷۱
۱. گفت و گو و ایده لیبرال متکی بر فرد	۷۲
۲. گفت و گو و ایده لیبرال متکی بر پیوند اخلاقی	۷۳

۹۰	۳. گفت و گو و رویکرد غیر لیبرال متکی بر افق‌های همبسته و ایدهٔ جماعت
۱۴۹	۴. گفت و گو و رویکرد متکی بر ظهور جامعهٔ شبکه‌ای
۱۶۲	یادداشتها

فصل سوم: مقوله‌های اساسی در گفت و گوی تمدنها

۱۷۱	۱. ارتباط
۱۷۲	۲. صحبت
۱۷۲	۳. مذاکره
۱۷۲	۴. بحث
۱۷۳	۵. گپ زدن
۱۷۸	۶. تعاریف گفت و گوی فرهنگها و تمدنها
۲۰۳	۷. به سوی تعریف گفت و گوی تمدنها
۲۰۴	شالودهٔ گفت و گوی تمدنها در کلام خاتمی
۲۰۵	۱. زمینه و دغدغهٔ طرح
۲۰۷	۲. گفت و گوی تمدنها به مثابه طرحی جهانی
۲۰۹	۳. تغییر پارادایم بین‌المللی و طرح سرمشق جدید
۲۱۰	۴. مبانی حقیقی و مجازی گفت و گوی تمدنها
۲۱۱	۵. پیش‌نیازهای تحقق گفت و گو
۲۱۳	۶. پرسشهای اساسی زمانه، سرآغاز گفت و گو
۲۱۴	۷. ضرورت مخاطبه و شنیدن
۲۱۹	۸. رد غیریت‌سازی
۲۲۰	۹. ضرورت بازنگری در شناخت «دیگری»
۲۲۲	۱۰. نگاه فرهنگی به سیاست
۲۲۳	۱۱. نسبت میان اخلاق و سیاست
۲۲۳	۱۲. صلح و گفت و گو
۲۲۶	۱۳. ائتلاف جهانی برای صلح و مقابله با تروریسم
۲۲۷	۱۴. ظرفیت و زبان گفت و گو
۲۲۹	۱۵. گفت و گو در عصر ارتباطات
۲۳۲	۱۶. نمایندگان گفت و گو
۲۳۴	۱۷. کنشگران اصلی عرصهٔ گفت و گو
۲۳۶	۱۸. صورتبندی‌های ممکن گفت و گو
۲۳۶	۱۹. راهبردهای اساسی برای تحقق گفت و گوی تمدنها
۲۳۷	۲۰. گفت و گوهای میان‌تمدنی در دنیای امروز
۲۴۰	۲۱. ضرورت گفت و گوی اسلام و غرب

نه	فهرست
۲۴۱	فرضیه‌ای برای تحقیق در باب گفت و گوی تمدنها
۲۴۱	۱. فرضیه اصلی
۲۴۲	۲. پرسشهای تحقیق
۲۴۳	یادداشتها

فصل چهارم: تحلیل گفتمان

۲۴۹	تحلیل مفهوم گفتمان
۲۵۴	مکاتب گوناگون تحلیل گفتمان
۲۵۶	۱. تحلیل گفتمان از نظر فرکلاف
۲۶۷	۲. تحلیل گفتمان از نظر ون دایک
۲۷۰	۳. تحلیل گفتمان از نظر شنتال موفه و ارنستو لاکلاو
۲۷۱	۴. روش اجرایی تحلیل
۲۷۲	انتخاب متون گفتاری
۲۷۵	یادداشتها

فصل پنجم: گفت و گو و تحولات سه دهه پایانی قرن بیستم

۲۷۷	تقسیم‌بندی سه دهه تاریخی
۲۷۸	۱. دوره اول: تنش‌زدایی
۲۷۸	زمینه‌های سیاسی و فرهنگی دوره اول
۲۸۵	۱.۱. تحلیل گفتمان متن اول (رنه مائو، ۱۹۷۲)
۲۹۵	توصیف ساختاری و تبیین متن اول
۲۹۵	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۲۹۹	دوم: نظم واژگانی
۳۰۰	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۳۰۷	۱.۲. تحلیل گفتمان متن دوم (مختار امبو، ۱۹۷۴)
۳۱۵	توصیف ساختاری و تبیین متن دوم
۳۱۵	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۳۱۸	دوم: نظم واژگانی
۳۱۹	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۳۲۱	۱.۳. تحلیل گفتمان متن سوم (مختار امبو، ۱۹۷۶)
۳۲۷	توصیف ساختاری و تبیین متن سوم
۳۲۷	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۳۲۹	دوم: نظم واژگانی
۳۳۲	سوم: تبیین متن و ممیزات آن

۳۳۴	۱.۴. تحلیل گفتمان متن چهارم (مختار امبو، ۱۹۸۲)
۳۳۹	توصیف ساختاری و تبیین متن چهارم
۳۳۹	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۳۴۲	دوم: نظم واژگانی
۳۴۲	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۳۴۳	تفسیر متون دوره اول بر مبنای گفتارهای زمینه
۳۴۵	۲. دوره دوم: جنگ سرد دوم
۳۴۵	زمینه‌های سیاسی و فرهنگی دوره دوم
۳۴۷	۲.۵. تحلیل گفتمان متن پنجم (مختار امبو، ۱۹۸۵)
۳۵۳	توصیف ساختاری و تبیین متن پنجم
۳۵۶	۲.۶. تحلیل گفتمان متن ششم (فدریکو مایور، ۱۹۸۷)
۳۶۲	توصیف ساختاری و تبیین متن ششم
۳۶۲	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۳۶۴	دوم: نظم واژگانی
۳۶۵	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۳۶۵	تفسیر متون دوره دوم بر مبنای گفتارهای زمینه
۳۶۸	۳. دوره سوم: زوال دوران دوقطبی
۳۶۸	زمینه‌های سیاسی و فرهنگی دوره سوم
۳۶۹	۳.۷. تحلیل گفتمان متن هفتم (فدریکو مایور، ۱۹۸۹)
۳۷۵	توصیف ساختاری و تبیین متن هفتم
۳۷۵	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۳۷۷	دوم: نظم واژگانی
۳۷۸	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۳۷۹	۳.۸. تحلیل گفتمان متن هشتم (فدریکو مایور، ۱۹۹۳)
۳۹۰	توصیف ساختاری و تبیین متن هشتم
۳۹۰	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۳۹۵	دوم: نظم واژگانی
۳۹۵	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۳۹۶	۳.۹. تحلیل گفتمان متن نهم (فدریکو مایور، ۱۹۹۵)
۴۰۳	توصیف ساختاری و تبیین متن نهم
۴۰۳	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۴۰۶	دوم: نظم واژگانی
۴۰۷	سوم: تبیین متن و ممیزات آن
۴۰۸	۳.۱۰. تحلیل گفتمان متن دهم (کوئیشیرو ماتسورا، ۱۹۹۹)

۴۱۸	توصیف ساختاری و تبیین متن دهم
۴۱۸	اول: توصیف مضامین و ساختارهای موجود در متن
۴۲۱	دوم: نظم وازگانی
۴۲۱	تفسیر متون دوره سوم بر مبنای گفتارهای زمینه
۴۲۳	۴. تفسیر میان‌متنی بر مبنای گفتارهای زمینه
۴۲۸	۵. تبیین بر مبنای روابط گفتمانها با زمینه
۴۳۸	۶. بررسی یافته‌ها: تحول گفتمانها
۴۴۲	یادداشتها

فصل ششم: رهیافتها و راهبردهای گفت و گویی

۴۴۵	عصر ارتباطات؛ نظم گفت و گویی
۴۴۷	۱. نظم نوین گفتارهای بین‌المللی
۴۵۳	۲. به سوی نظریه اجتماع‌گرایانه گفت و گوی تمدنها
۴۵۹	۳. گفت و گوی تمدنها و افقهای جدید
۴۶۴	۴. گفت و گوی تمدنها و «جهانی شدن انسانی»
۴۶۷	تحلیل و ارزیابی انتقادی گفتار خاتمی
۴۶۹	رهیافتهای کاربردی گفت و گوی تمدنها
۴۷۰	۱. ضرورتها و راهبردهای بین‌المللی
۴۷۲	۲. راهبردهای ملی
۴۷۶	یادداشتها
۴۷۷	منابع فارسی
۴۸۶	منابع انگلیسی
۴۹۲	منابع اینترنتی

فهرست جداول

جدول ۱. علایق انسانی و شناخته‌های متناظر با آن	۷۵
جدول ۲. سه شیوه ارتباطی و کنش‌های کلامی متناظر با آن	۸۴
جدول ۳. سرمشق‌ها و فرآیندهای سیاسی جهان در دهه‌های پایانی قرن	۱۴۸
جدول ۴. بحث و گفت‌وگو: مقایسه تطبیقی	۱۷۳
جدول ۵. طبقه‌بندی کروبر-کلوکون	۱۸۳
جدول ۶. نسبت میان ویژگی‌های تمدنی و ارجاع‌های آن	۱۸۹
جدول ۷. دگرگونی‌های انقلابی دنیای سوم، ۱۹۸۰-۱۹۷۴	۲۸۴
نمودار ۱. مناسبات ارتباطی میان جهانهای ذهنی، اجتماعی و عینی	۸۰
نمودار ۲. طرح فرکلاف	۲۵۹

به نام خداوند جان و خرد

پیشگفتار

آدمی فربه شود از راه گوش
جانور فربه شود از حلق و نوش

مولوی

«گفت و گو» نیاز دیرین انسانی است که در طول تاریخ اندیشیده و «گفت و گوی تمدنها» ضرورت نوین جهانی است که در عمیق‌ترین لایه‌های خویش به خردورزی رو آورده است. پس این موضوع چنان ظرفیتی دارد که مبنای نظریه‌پردازی‌ها و تجربه‌اندوزی‌های گوناگون باشد. هرکس گام در راه «گفت و گو» می‌گذارد، نقطه‌ی عزیمت خویش را «ندانستن» قرار می‌دهد و چون می‌داند که گفت و گو از «شنیدن» آغاز می‌شود، جسارت ورود به عرصه‌های ناشناخته را دارد.

در جهان گفت و گو پژوهشی است برای «بررسی تحولات گفتمانی در پایان قرن بیستم» که در همین راستا به انجام رسیده است. انگیزه اصلی در پرداختن به این مهم تلاش برای پاسخ گفتن به دغدغه‌هایی است که نگارنده بر حسب علائق و تجارب خود در این دوران با آنها روبه‌رو بود و خواسته یا ناخواسته در طول زمان تحقیق با آن مسائل زیست. البته نیل به این مقصود بیش و پیش از هر چیز مستلزم روی آوردن به مطالعاتی میان‌رشته‌ای در حوزه‌های فلسفه، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، زبان‌شناسی و ارتباطات است و این اجبار در میانه تراکم و فشردگی کار، خود نعمتی بزرگ بود. اساس این کتاب، رساله من در نخستین دوره دکترا علوم

ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی است که در شهریورماه ۱۳۸۱ با عنوان «گفت و گوی تمدنها و ارتباطات بین‌المللی» از آن دفاع شد.

استاد گرانقدر و متفکر فروتن، پروفیسور کاظم معتمدنژاد راهنمایی این رساله، آقایان دکتر محمد دبیرمقدم و دکتر مهدی محسنیان‌راد مشاورت و آقایان دکتر حسین بشیریه و دکتر محمدحسین پناهی مسئولیت داوری آن را به عهده داشتند. یاری بی‌دریغ دوستان اندیشمند آقایان دکتر محمدجواد غلامرضا کاشی، اسماعیل یزدانیپور و اسماعیل خلیلی نیز در مراحل مختلف پژوهش نصیب نگارنده بود. این راهنمایی‌ها و مساعدت‌ها را که از مهمترین موجبات انجام این پژوهش بود، صمیمانه ارج می‌گذارم.

اکنون پس از چندسال مجال آن به دست آمد که با تغییراتی متناسب در فصل‌بندی‌ها و افزودن‌ها و کاستن‌هایی لازم، این پژوهش آماده‌نشر شود. تردیدی نیست که به سبب ویژگی راهبردی و کاربردی کار، انتشار بموقع آن می‌توانست معیار سنجش بهتری بر درستی و نادرستی نظرها و پیشنهادها – بویژه فصل ششم کتاب – باشد و به «موضوع روز» در جامعه ما نیز نزدیکتر شود، اما اشتغال‌های فراوان این فرصت را فراهم نساخت. البته در خلال این ایام برخی رهیافت‌های تحقیق در مجامع علمی و فرهنگی داخلی و بین‌المللی پی گرفته شد و خوشبختانه مواردی درخور از یافته‌های آن به منصفه بروز رسید، در عین حال بزرگی و پایداری موضوع «گفت و گوی تمدنها» تا به آنجا هست که گامهای کوچک و گذرایی از این دست را هنوز در خود جای دهد. امید آنکه پیشبرد این ایده راهگشا در ایران نیز حداقل همپای جهان جدی قلمداد شود و برای تحقق آن در حوزه‌های مختلف نظری و تجربی تلاشهایی نو به فرجام رسد.

از سرکار خانم ارغوان غوث که ویرایش نهایی و جناب آقای ساغروانی مدیر اندیشمند انتشارات هرمس که امر نشر کتاب را به انجام رسانیدند، نهایت امتنان را دارم. از خداوند بزرگ توفیق همکاران را در ارتقای فرهنگ و دانش این سرزمین و جهان انسانی مسئلت می‌کنم و من... التوفیق و علیه التکلیان.

هادی خانیکی

فصل اول

واکاوی مسئله گفت و گو

مسئله چیست؟

موضوع این تحقیق بررسی نسبت میان گفت و گوی تمدنها با روند تحولات ارتباطات بین‌المللی در سه دهه پایانی قرن بیستم است. واقعیت این است که جهان امروز نقطه عطف جدیدی را در صورتبندی‌های فرهنگی - اجتماعی پشت سر می‌گذارد. اساس این تحول، «دگرگونی در نظم و نظام ارتباطی» است که در کمتر از سه دهه چهره جهان را تغییر داده است. می‌توان در خلال یک پژوهش نظری - تجربی تا حدودی روشن کرد که میدان گفت و گو میان فرهنگها و تمدنها در این فرآیند تنگ‌تر یا فراخ‌تر شده است.

دو روایت از این دگرگونی وجود دارد: روایتی که آن را وجه بارز «جهانی‌سازی» می‌داند و به دلیل استیلای یک رویه زندگی، یک الگوی ادراکی و یک سامان ارزشی بر جهان، سرنوشتی جز زوال تنوع فرهنگها و محدود شدن عرصه گفت و گو در سطوح بین‌المللی قائل نیست. حسب این روایت در فضای دوقطبی جهان در یک سواضمحلال هویت‌های بومی و در سوی دیگر امتناع از آلوده شدن به آن قرار دارد [۱].

روایتی دیگر «جهانی شدن» را با فرآیندهای دیگر، از جمله تقویت صورتبندی‌های بومی و تنوع خلاق فرهنگها همراه می‌داند که به گونه جدیدی از روند متعارف جهانی شدن - که پیش از دگرگونی‌های پرشتاب ارتباطی نیز وجود داشت - پیش می‌افتد [۲]. روایت شناخته شده جهانی شدن بر نوعی اولویت فرهنگ غربی و ارتباط یکسویه میان فرهنگ اروپایی - امریکایی با سایر